

Ricardo Carballo Calero na historia do rosalianismo. Unha aproximación bibliográfica¹

Andrés Pociña e Aurora López

Hai xa algúns anos, a autora e o autor destas páxinas vimos dicindo que, antes ou despois, haberá que escribir unha historia documentada do rosalianismo, na que, lonxe de falsos datos, erros de documentación, deformacións e deturpacións moitas veces interesadas, se estudie o que a egrexia figura de Rosalía de Castro significou na Historia e na Literatura de Galicia ó longo dos tempos. Pensamos que un traballo deste tipo, dedicado a unha figura de tan profunda importancia na cultura de case século e medio da historia máis recente da nosa terra pode ofrecer moita luz para unha interpretación xeral da mesma: coñecer mellor non só de qué modo Rosalía de Castro viviu e sentiu Galicia, senón o que os seus contemporáneos e as xeracións posteriores pensaron sobre as súas vivencias e interpretacións e sobre canto deixou escrito nas súas obras a tal propósito, sen dúbida ha contribuír, de facerse algún día co rigor preciso, a unha comprensión máis axeitada da sempre problemática, enigmática e feiteiceira realidade social da Galicia dos séculos XIX e XX.

Non é proxecto noso escribir esa «Historia do rosalianismo» que tanto arelamos e propugnamos; sen embargo, no mesmo desexo de axudar ós investigadores e investigadoras de Rosalía que nos moveu a facer a nosa *Bibliografía rosaliana*², publicamos algúns traballos³ que pensamos que poden cooperar a esa historia que outra persoa ou persoas deberán facer.

1. A autora e o autor queremos render unha homenaxe individual á memoria do Profesor e amigo Ricardo Carballo Calero con este traballo que escribimos xa hai moito tempo para un libro colectivo en honra súa, que non sabemos por qué causa non se publicou.

2. Aurora López e Andrés Pociña, *Rosalía de Castro. Documentación biográfica y bibliografía crítica (1837-1990)*, 3 vols., A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1991-1993.

3. Por exemplo, Aurora López López, «Para unha historia do rosalianismo: Rosalía en Gerald Brenan», nas *Actas do Congreso internacional sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*, vol. III, Santiago de Compostela, 1986, vol. III, pp. 299-306; Andrés Pociña, «Cento vinte anos de bibliografía rosaliana: aspectos senlleiros», *Actas do Congreso...*, vol. I, pp. 97-106; *Idem.*, «La crítica feminista ante la persona y la obra de Rosalía de Castro», en Aurora López e Mª Angeles Pastor (eds.), *Crítica y ficción literaria: mujeres españolas contemporáneas*, Granada, Universidad, 1989, pp. 61-68; *Idem.*, «Para unha historia do rosalianismo: Rosalía en Couceiro Freijomil», no *Homenaje al polígrafo eumés Don Antonio Couceiro Freijomil en el Primer Centenario de su nacimiento / 1888-1988*, A Coruña: Deputación Provincial, 1990, pp. 77-88.

Na historia do rosalianismo no século XX, a figura de Ricardo Carballo Calero ocupa un posto senlleiro, debido á inmensa cantidade de anos que dedicou ó estudo da poeta, á interpretación da súa obra, á divulgación non só dos seus escritos, senón tamén dunha máis correcta interpretación do seu significado: todo isto impulsado por un profundo amor por Rosalía de Castro, que deixou expresado o gran erudito, profesor e escritor en moitísimas páxinas da súa produción escrita. Homenaxe nosa á memoria de don Ricardo, a quen tivemos a honra de coñecer moi tarde, en concreto no mes de novembro de 1983, en Granada, pero co que mantivemos unha fonda amizade dende entón ata as datas da súa morte en 1990, quere ser este intento de «Bibliografía rosaliana» de don Ricardo Carballo Calero, na que salientaremos os logros máis importantes a el debidos para o coñecemento da vida e da obra da escritora.

Edicións de Rosalía

1 (1963). -Rosalía de Castro, *Cantares gallegos*, introducción e notas de Ricardo Carballo Calero, Salamanca: Anaya, 1963, 145 pp. + 1 f.

2 (1969). -*Cantares gallegos*, nova edición do nº anterior.

3 (1973). -Rosalía de Castro, *Poesías. Cantares gallegos. Follas novas. En las orillas del Sar*, edición preparada pola Cátedra de Lingüística e Literatura Galega da Universidade de Santiago, Vigo: Patronato Rosalía de Castro, 1973, 403 pp. + 1 f.

4 (1974). -Rosalía de Castro, *Cantares gallegos*, edición de Ricardo Carballo Calero, Madrid: Ediciones Cátedra, 1974, 188 pp. + 2 ff.

5 (1975). -*Cantares gallegos*, segunda edición do nº anterior.

6 (1976). -Rosalía de Castro, *Poesías*, segunda edición do nº 3, sen cambios.

7 (1979). -*Cantares gallegos*, cuarta edición do nº 4. Xa que logo, ten que haber unha 3ª edición, que non vimos.

8 (1982). -Rosalía de Castro. *Poesías. Cantares gallegos. Follas novas. En las orillas del Sar*, ó coidado de Ricardo Carballo Calero e Lydia Fontoira Suris. Terceira edición, a galega revisada, do nº 3.

9 (1989). -*Cantares gallegos*, Madrid: Ediciones Cátedra, 1989. Preséntase como «Octava edición»; pensamos que nese cómputo se deben contar as edicións de Anaya (nº 1 e 2), sendo esta polo tanto a sexta do nº 4.

10 (1992). -Rosalía de Castro, *Poesías*, cuarta edición do nº 3.

Temos, pois, unha edición de *Cantares gallegos*, con oito tiraxes, en moitas delas con engadidos e correccións de importancia; e unha edición de *Poesías*, que comprende os tres grandes libros en verso da autora, feita en colaboración con Lydia

Fontoira Suris, segundo se fai constar nas dúas últimas tiraxes, das catro que deica agora tivo este libro.

Xa que logo, non foi moi copiosa a tarefa de Carballo Calero como editor de Rosalía; pero, iso si, resultou fundamental. Na nosa edición crítica de *Cantares*⁴ (1992), sinalabamos, a propósito do nº 1:

Esta edición de Carballo, xunto coa do Padroado Rosalía de Castro, feita polo mesmo autor e por Lydia Fontoira Suris, son, ó noso ver, as dúas edicións máis serias e coidadas ata o de agora, as dúas teñen unha meirande coherencia interna.

Da seriedade con que facía Carballo Calero os seus traballos de edición poden dar unha boa imaxe dous exemplos, tomados de *Cantares gallegos*: no primeiro, tocante ó verso 48 do cantar 17, as dúas edicións publicadas en vida de Rosalía (Vigo, 1863; Madrid, 1872) presentaban o texto «Dond' extraña m'alomean», con ese verbo *alomear* que chamou a atención dos editores pola súa rareza; Bouza Brey corrixiuno en *anomean* na primeira tiraxe da súa edición do Centenario⁵ (1963), e Carballo Calero conxecturou *alcumean* na súa do mesmo ano (nº 1). Pero estudos posteriores de Carballo levárono á descuberta da existencia de dous verbos *alomear* no galego de Rosalía, un, procedente do latín *adluminare*, e outro, presente neste verso, de *adnominare*, feito que deu a coñecer en moi diversas publicacións, recomendando volver á lectura dada polas edicións primeira e segunda de Rosalía⁶. O segundo exemplo atópase no verso 41 do cantar 9, no que a edición de 1872 daba o texto, inexplicable, «S'elas calente miraran»; preocupado pola recuperación dunha lectura que dese sentido, na edición de 1963, Carballo dicía:

No conozco la voz *calente*, que traen todas las ediciones. No creo que sea un arcaísmo por *quente*, ni un latinismo relacionado con *callens* que hubiera tomado forma adverbial. Si es adjetivo, tiene que referirse a *amore*, y no hace sentido. Prefiero leer *ca lente*: 'Si ellas, que tienen a mi amor por feo, lo miraran con lente que supliese su miopía, estarían conformes conmigo en que es hermoso'.

A solución era enxeñosa, pero non resultaba moi convincente. En edicións posteriores, volve Carballo sobre o verso, e remata con estoutra solución: «Prefiero leer *cal eu te*, con lo que el sentido es perfecto, y explicable la errata». En efecto, a

4. Rosalía de Castro, *Poesía galega completa I Cantares gallegos*, edición de Andrés Pociña e Aurora López, Santiago de Compostela: Sotelo Blanco Edicións, 1992.

5. Rosalía Castro de Murguía, *Cantares gallegos*, edición do centenario ordenada, prologada e anotada por Fermín Bouza Brey, Vigo: Galaxia, 1963.

6. V., R. Carballo Calero, «Bibliografía rosaliana», *Grial*, III, 9, 1965, pp. 365-366; «Un verso de Rosalía: Donde estraña me alomean», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 20, 1965, pp. 124-126; «Alomear en Rosalía», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 21, 1966, pp. 258-262; «Nota sobre alomear», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 22, 1967, pp. 254-258; e na nova versión, con algúns retoques engadidos, en «'Alomear' en Rosalía», no libro *Sobre lingua e literatura galega*, Vigo: Editorial Galaxia, 1971, pp. 236-242 (máis tarde, con grafía lusista, no volume *Da fala e da escrita*, Ourense: Galiza editora, 1983, pp. 95-98).

partir de esa conxectura de Carballo, a estrofa de Rosalía queda desta forma: «S'elas cal eu te miraran, / Meu amore, / Nin toliña me chamaran, / Nin ti me fixeras dore»: a intelixente solución dada polo gran erudito non só é convincente, senón que ten unha explicación moi clara: era moi fácil imaxinar a confusión, na imprenta (onde traballan homes que falan decote castelán), de *cal eu te* por *ca-len-te*.

Fundamental pois, como dicíamos, foi o labor ecdótico de Carballo Calero. E cómpre engadir que, no texto de Carballo, primeiro en Edicións Anaya, despois en Edicións Cátedra, puideron ler os *Cantares* de Rosalía moitas xentes, entre elas os estudantes do antigo Curso preuniversitario, no que, por algúns anos, a lectura desta obra era obrigada. E diremos, para rematar, algo ben sabido: o volume das *Poesías* publicado polo Padroado Rosalía de Castro adoita empregarse como edición de referencia para os tres grandes poemarios de Rosalía por parte dos mellores investigadores e investigadoras da obra da nosa autora.

Estudios xerais

11 (1952). -«Arredor de Rosalía», no volume colectivo *7 ensayos sobre Rosalía*, Vigo: Galaxia, 1952, pp. 17-39.

12 (1955). -*Aportaciones a la literatura gallega contemporánea*, Madrid: Editorial Gredos, 1955. Rosalía é estudada no Cap. I, «Rosalía de Castro», pp. 15-54.

13 (1955). -*Sete poetas galegos*, Rosalía de Castro. Eduardo Pondal. Manuel Cueros Enríquez. Antonio Noriega Varela. Ramón Cabanillas. Luis Amado Carballo. Manuel Antonio, Vigo: Editorial Galaxia, 1955. Dedicase a Rosalía o Cap. I (pp. 17-39), que vén ser o mesmo que o do libro anterior, pero agora en versión galega.

14 (1963). -*Historia da literatura galega contemporánea I*, Vigo: Galaxia, 1963. A parte dedicada a Rosalía (Cap. IV, «Rosalía de Castro», pp. 139-228, con Bibliografía nas pp. 529-533) resulta, máis que un capítulo dunha Historia xeral da literatura galega, unha auténtica monografía sobre a vida e a obra da escritora, na que se tratan gran cantidade de aspectos, extensamente e con minuciosidade.

15 (1966). -*Breviario antolóxico de la literatura gallega contemporánea*, Barcelona: Tip. José Prats Bernadás, 1966. Pequena obríña con fins de difusión; Rosalía aparece nas pp. 11-31, do total de 135 páxinas que ten o libríño.

16 (1975). -*Historia da literatura galega contemporánea*, Vigo: Galaxia, 1975. Nova edición do nº 14. A novidade principal afecta á Bibliografía (pp. 794-798), sensiblemente enriquecida e posta ó día.

17 (1976). -Anónimo, *Rosalía de Castro*, Vigo: Patronato Rosalía de Castro, 1976, 42 pp. É unha especie de biografía e presentación da poeta, con abundante iconografía, destinada sobre todo ós visitantes da Casa-Museo de Rosalía en Padrón. Publicado en forma de folleto, sen o nome do autor, sabemos que foi escrito por Carballo Calero, pois máis tarde aparece incluído no volume *Estudos rosalianos*

18 (1979). -*Estudios rosalianos. Aspectos da vida e da obra de Rosalía de Castro*, Vigo: Editorial Galaxia, 1979, 207 pp. Comprende trinta traballos, de contido moi variado, publicados en datas e lugares diversos, en galego e en castelán; editáanse agora revisados, todos eles en galego.

19 (1981). -*Historia da literatura galega contemporánea 1808-1936*, Vigo: Galaxia, 1981. A parte dedicada a Rosalía é igual cá da 2ª edición (nº 16), con algúns engadidos na Bibliografía.

20 (1982). -Anónimo, *Rosalía de Castro*, Versións en Galego, Castelán, Catalán e Vasco, Santiago: Edicións do Patronato, 1982. 70 pp. Nova edición do nº 17, engadíndolle agora ás versións galega e castelá outras ó catalán e ó vasco.

21 (1984). -R. Carvalho Calero, *Letras galegas*, Coruña: Associação Galega da Língua, 1984. Contén cinco traballos sobre Rosalía, un deles orixinal, cunha interesante análise dos problemas de edición do verso quinto do poema «Os manantiales sécanse», de *Follas novas*.

De todo este conxunto quizais se podería salientar como aportación fundamental o estudo de Rosalía nas diversas edicións da monumental *Historia da literatura galega contemporánea* (nº 14, 16, 19), tanto pola amplitude e mestría do tratamento da vida e a obra (galega) da escritora, coma pola multitude de datos que fornece e polos diversos puntos de vista críticos que aplica, nesa especie de «sincretismo metodolóxico» que define á crítica literaria de Carballo Calero, segundo escribiu moi atinadamente Carmen Blanco⁷; non parece esaxerado dicir que a meirande parte dos estudos dedicados a Rosalía a partir do ano 1963 débenllen moito á *Historia* de Carballo Calero.

Doutra banda, unha forma moi distinta amosa o folleto *Rosalía de Castro* (nº 17 e 20), que, aínda que estea pensado como unha simple presentación da escritora, sen ningunha caste de alardes de erudición, así e todo ofrece un excelente exemplo de cómo se pode facer un tipo de traballo sempre moi necesario, pero non sempre nin ben feito nin ben acollido, isto é, o de divulgación cultural: xa que logo, non pode causar sorpresa que, ademais das dúas publicacións en folleto bilingüe (nº 17) e cuadrilingüe (nº 20), o profesor Carballo o volvera publicar como «Introducción a Rosalía» nos seus *Estudios rosalianos* (nº 18); e que Xesús Alonso Montero o incluía, como texto fundamental sobre a escritora, na súa utilísimas crestomatía de estudos rosalianos *En torno a Rosalía*⁸, onde aparece, na versión castelá, nas páxinas 64-75.

Estudios biográficos

22 (1960). -«Rosalía de Castro i Eduardo Pondal», *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense*, 20, 1959-1960, pp. 117-225.

(Despois publicado en *Estudios rosalianos*, 1979, pp. 43-52).

7. Carmen Blanco, *Carballo Calero: política e cultura*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1991, p. 97.

8. Xesús Alonso Montero, *En torno a Rosalía*, Madrid: Ediciones Júcar, 1985.

23 (1963). ->Referencias a Rosalía en cartas de sus contemporáneos», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 18, 1963, pp. 303-313.

24 (1973). ->Rosalía actriz», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 28, 1973, pp. 353-356.

25 (1977). ->Bibliografía rosaliá», *La Voz de Galicia*, 9-10-1977, p. 28. Contén algunhas precisións sobre aspectos biográficos de Rosalía de interpretación problemática.

26 (1977). ->Bibliografía rosaliana», *Grial*, 58, 1977, pp. 389-400.

27 (1977). ->Rosalía bica a tumba do seu pai», *La Voz de Galicia*, 9-6-1985, p. 22.

Quen se teña achegado á investigación biográfica sobre Rosalía sabe moi ben o difícil que resulta traballar neste eido, debido á falta ou á escasez de datos para moitos aspectos de interese (por exemplo, sobre a nenez da poeta), ou á presenza de datos contradictorios (por exemplo, sobre os múltiples lugares onde viviu, ou sobre as circunstancias de edición de poemas soltos). Moitas veces se ten dito que é moito o que queda por facer neste campo de pescuda. Sen embargo, se hoxe podemos falar e escribir sobre moitos aspectos da vida de Rosalía sen caer en antigos erros, débese en boa parte á teima de Carballo, constante ó longo de toda a súa vida, de andar á procura de datos novos, ofrecendo sempre noticia moi ben documentada dos seus achados, como pode verse neses poucos traballos de natureza exclusivamente biográfica, así como en tantos outros de horizonte máis amplo.

Estudios Literarios

28 (1957). -«Negra sombra», *Galicia emigrante*, IV, 26, 1957, pp. 18-19 e 37.

29 (1958). -«Visión de la vida en la lírica de Rosalía de Castro», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 13, 1958, pp. 209-241. (Publicado máis tarde, en galego, en *Estudos rosalianos*, 1979, pp. 101-132).

30 (1959). -*Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía*, discurso de ingreso na Real Academia Galega lido o día 17 de maio de 1958 seguido da resposta de Ramón Otero Pedrayo, Lugo: Ediciones Celta, 1959, 133 pp.

31 (1964). -«Cien años de 'Cantares Gallegos'», *La Voz de Galicia*, 1 de xaneiro de 64, p. 10. (Pode atoparse tamén agora en *Estudos rosalianos*, 1979, pp. 78-89).

32 (1971). -«Negra sombra», en *Sobre lingua e literatura galega*, Vigo: Editorial Galaxia, 1971, pp. 79-84.

33 (1974). -Ricardo Carballo Calero e Aurora Marco López, «Cantares gallegos», *Gran Enciclopedia Gallega*, vol. V, 1974, p. 3.

35 (1981). -«A poética de *Follas Novas*», en *Homenaje a Gonzalo Torrente Ballester*, Salamanca: Biblioteca de la Caja de Ahorros, 1981, pp. 397-407. (Editado tamén na revista *Nuevo Hispanismo*, 1, 1982, pp. 2-38; e máis tarde, con grafía lusista, no volume *Letras galegas*, Coruña: Associação Galega da Língua, 1984, pp. 143-152).

36 (1981). -«Sobre el sentido de las innovaciones métricas de Rosalía de Castro», *Revista 1616*, 4, 1981, pp. 45-52. (Tamén foi publicado en portugués, no *Boletim de Filologia* de Lisboa, 28, 1983, pp. 305-316; e en galego, no libro *Letras galegas*, 1984, pp. 153-160).

37 (1984). -«O sexo de Rosalía», *El Correo Gallego*, 29-5-1984, p. 22.

38 (1984). -«A meninha gaitreira e o bom bergantinhám», en *Rosalía viva*, especial de *A nosa terra*, Vigo, 1984, pp. 41-44.

39 (1985). -«El Duque de la Gloria», *La Voz de Galicia*, 2-8-1985, p. 3.

40 (1985). -«El legado de Rosalía», no especial de *El País* dedicado ó Centenario do pasamento da escritora, 16-7-1985, pp. 2-3.

41 (1985). -«La obra castellana de Rosalía», en *Cursos Superiores de Verano en Galicia. Año 1985. Universidad Internacional del Atlántico*, Santiago: Fundación Alfredo Brañas, 1986, pp. 17-30.

42 (1985). -«Nucleos significativos do legado de Rosalía», no volume colectivo *Rosalía de Castro. Unha obra non asumida*, A Coruña: Edicións Xistral, 1985, pp. 11-28.

43 (1986). -«Rosalía, unha rosa de cem folhas», presentado como relatorio do «Congreso internacional de estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo» na primeira sesión plenaria (15 de xullo de 1985), e publicado nas *Actas*, Santiago de Compostela, 1986, vol. II, pp. 77-87.

A simple lectura dos títulos amosa a diversidade dos aspectos de natureza literaria estudados por Carballo Calero. Se tivesemos que elixir un que servise de mostra do rigor e minuciosidade que poñía o ilustre profesor na súa investigación, probablemente colleríamos o seu discurso de ingreso na Real Academia Galega. Era un traballo do que don Ricardo se sentía moi satisfeito: estas son as declaracións que sobre o mesmo lles fixo a Fernán-Vello e Pillado Mayor, nas *Conversas en Compostela con Carballo Calero*⁹:

É unha data curiosa esa do 17 de Maio, na que ingreso na Academia: é hoxe o Día das Letras Galegas. Pero entón non o era, e ninguén se acordava de que o 17 de Maio Rosalía firma a dedicatória de *Cantares Gallegos*, de xeito que é pura casualidade, todo o simbólica que se quera supór, se temos

9. M. A. Fernán-Vello e F. Pillado Mayor, *Conversas en Compostela con Carballo Calero*, Barcelona: Sotelo Blanco Edicións, 1986, pp. 144-145.

un espírito un pouco supersticioso ou máxico ... E fixen ese discurso, «Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía»; do que hai dúas edicións: hai a edición aparte, que se publicou en Lugo pola Editorial Celta, e despois ese libro, sen os prolegómenos de circunstancias, incluíu-se nun tomo de Galaxia titulado *Sobre lingua e literatura galega*. Eu teño un libro, tamén publicado por Galaxia, que se chama *Estudios rosalianos*, e algun día, se é que se fai algunha vez unha nova edición, procurarei que se inclua este estudo, que é o mais extenso dos dedicados a Rosalía».

Non lle faltaban razóns a don Ricardo Carballo Calero para se sentir contento desta obra.

Estudios lingüísticos

44 (1965). -«Bibliografía rosaliana», *Grial*, 3, nº 9, 1965. pp. 365-366. Sobre o verbo *alomear* en *Cantares gallegos*.

45 (1965). -«Un verso de Rosalía: 'Donde estraña me alomean'», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 20, 1965, pp. 124-126.

46 (1966). -«Alomear en Rosalía», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 21, 1966, pp. 258-262.

47 (1967). -«Comparación de un fragmento conservado de un poema de Rosalía con el texto impreso en 1909», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 22, 1967, pp. 251-254.

48 (1968). -«Nota sobre *alomear*», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 22, 1967, pp. 254-256.

49 (1971). -«'Alomear' en Rosalía», en *Sobre lingua e literatura galega*, Vigo: Editorial Galaxia, 1971, pp. 236-242. Versión ampliada, con nova documentación, dos nºs 44, 45, 46 e 48; anos despois publicará Carballo outra vez este traballo, con grafía lusista («'Alomear' em Rosalía»), no libro *Da fala e da escrita*, Ourense: Galiza editora, 1983, pp. 95-98.

50 (1971). -«O sufixo -bile en Rosalía de Castro», en *Sobre lingua e literatura galega*, Vigo: Editorial Galaxia, 1971, pp. 243-254.

51 (1972). -*Particularidades morfológicas del lenguaje de Rosalía de Castro*, Santiago de Compostela: Universidad, 1972. 74 pp.

52 (1980). -«Lingua e ortografía de 'Follas Novas'», *La Voz de Galicia*, 31-12-1980, p. 37.

53 (1983). -«A lingua literaria galega em 1880», en *Da fala e da escrita*, Ourense: Galiza editora, 1983, pp. 60-65.

Sen ser fundamental este aspecto na investigación rosaliá de Carballo Calero, emporiso deixou algún traballo de obrigada consulta, como pode ser o que leva o nº 51, onde se estudian aspectos morfolóxicos tan interesantes coma son o plural dos nomes en -l e en -n, as solucións dos sufixos -bile, -tate, -tute, problemas da flexión verbal, etc. É curioso notar que ata nun eido da investigación aparentemente tan aséptico como podería semellar o dos estudos lingüísticos, Carballo Calero deixa transparentar ese fondo galeguismo militante que anima sobre todo os seus estudos literarios; é un elemento a ter moi presente, e que subliñou Carmen Blanco:

Con respecto a esta especial atención ao elemento lingüístico cómpre sinalar que en Carballo pesa sobre todo unha intencionalidade galeguista: chegar a un maior coñecemento da lingua marxinada¹⁰.

Influxos en Rosalía e de Rosalía

54 (1935). -«Rosalía, Curros e Juan Ramón», *Nós*, 136, 1935, p. 76.

55 (1949). -Fernando Cadaval, «El motivo del clavo en la literatura española. La influencia de Rosalía en Antonio y Manuel Machado», *La Noche*, Suplemento del Sábado, nº 5, 12-11- 1949, p. 4. Atópase tamén no libro *Estudos rosalianos*, 1979, pp. 141-143, onde leva por título «O motivo do cravo».

56 (1957). -«La sombra negra y el huésped blanco», *Vida Gallega*, 728, 1957, p. 68. Comparación da sombra negra de Rosalía co «whiter host» da americana Emily Dickinson.

57 (1957). -«Rosalía y otros», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 12, 1957, pp. 196-212. Sobre o influxo en Rosalía de Bécquer, Campoamor, Selgas e Murguía.

58 (1963). -«Jasmín, Rosalía y Juan Ramón», *Faro de Vigo*, 6-2-1963, p. 12.

59 (1964). -«Machado desde Rosalía», *Insula*, 212-213, 1964, p. 12. Pódese ver tamén, en galego, en *Estudos rosalianos*, 1979, pp. 181-184.

60 (1970). -«Escolios Valleinclanescos», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 25, 1970, pp. 89-100. Sobre a opinión de Valle-Inclán con relación á persoa e á obra de Rosalía.

61 (1985). -«Un mestre de Rosalía: Antonio de Trueba», *Espacios*, 1, 1985, p. 17.

Xa recordamos antes o traballo máis transcendental neste eido, a *Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía* (nº 30), do ano 1959. Cómpre subliñar o feito de que a notiña publicada por Carballo en *Nós* no ano 1935, cando só tiña vintecinco de idade, formulaba un tema, o de Rosalía en Juan Ramón, que tocarían máis tarde moitos investigadores; o mesmo debe dicirse da data temperá (1949) en que trata por primeira vez o tema, logo sempre recorrente na investigación, de Rosalía e Machado; e non hai que esquecer que, dentro dese gran coñecemento da literatura mundial que tiña don Ricardo, foi tamén o primeiro en subliñar o paralelismo entre as vidas e as obras da galega Rosalía de Castro e da americana Emily

10. En *Carballo Calero: política e cultura*, cit., p. 98.

Dickinson, un tema que despois había dar lugar a varias páxinas de estudiosas e estudiosos de Rosalía.

Verso de Carballo Calero para Rosalía

62 (1934). -»Madrigal a Rosalía», *O silencio axionllado*, 1934.

63 (1958). -»Rosalía», *Lar* (Revista do Hospital Galego de Buenos Aires), 1958; recollido despois no poemario *Salterio de Fingoy*, Vigo, Salnés, 1961, p. 16.

É cousa sabida que Rosalía de Castro se converte moi axiña en tema inspirador de multitude de poetas, cousa que sucede xa en vida da escritora, polo menos dende o ano 1857, en que Aurelio Aguirre lle dedica un soneto en castelán; e no ámbito da poesía galega dende 1874, ano no que Valentín Lamas Carvajal publica o poema titulado «Á Rola de Galicia Rosalía Castro de Murguía», no libro *Espiñas, follas e froles. Ramiño primeiro* (Ourense, 1874); dende entón, e especialmente a partir do seu pasamento, o tema «Rosalía» vai ser capital na poesía galega ata os nosos días, contándose por centos os poemas, e ata as prosas, a ela dedicados.

Non faltou Carballo Calero a esta chamada poética: hai polo menos dous poemas seus a Rosalía, o primeiro de data moi temperá (1935). Damos o texto completo, seguindo a edición de Xesús Alonso Montero na escolma *Coroa poética para Rosalía de Castro*¹¹:

Madrigal a Rosalía

A ti, sombra perdida, espírito pervagante,
que entre néboas de alén andas errante.
A ti, clara voz morta, ollos feridos,
pazo esquecido, outono
lonjano, chuvia
aceda de lecer, sibila
chorosa; a ti, que tes
o corazón de lua traspasado,
nas mans tremor de maina bris que ri,
as fazulas aradas pola dor
-oh estadea de bágoas sen fin-
e na fronte un fantasma aluarado:
a ti,
de min,
aos pes,
a flor
dun silencio ajoellado¹².

11. Xesús Alonso Montero (ed.), *Coroa poética para Rosalía de Castro*, prólogo, escolma e notas de X. A. M., Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 1986.

12. Alonso Montero sinala en nota a este poema: «Teño en conta a ed. de «O silencio ajoellado», en «Pretérito imperfecto», Edición do Castro, 1980" (*Coroa poética...*, ob. cit., p. 146).

Rosalía

Foches unha mociña, viva chama,
que se queimou no lume decotío.
Como a Brunilda, arroteóute un valo
de herdados fogos, línguas de outro esprito.

Ningún Sigfrido liberóute. Virxe,
a ti mesma aluméacheste Sigfrido.
E saíches da Islandia do teu sono,
pra unha Worms sen coroa e sen marido.

Pura, no teu castelo solitario
ollache o ceo, enxergache o abismo,

veados os retratos familiares,

as cartas sen abrir, pechos os libros.

Como unha nube, pois, como unha brétema,
como un arcanxo ou como un asubío,
chegou a ti o Segredo, unha aza branca
e outra moura. Dixécheslle: «Benvido».

Ninguén cho presentou. Ti o percuraches.
O que dos outros tiñas deprendido,
esquecido ficou. Só xa o diálogo
co enigmático Hóspede sostido¹³.

A boa acollida que tiveron e teñen estes dous poemas nas escolmas de poemas dedicados a Rosalía confirma o seu valor: os dous aparecen na xa recordada *Coroa poética para Rosalía de Castro* disposta por Xesús Alonso Montero co gallo do Centenario do pasamento de Rosalía¹⁴, e no «Cancioneiro rosaliano» incluído na *Antoloxía poética* de Rosalía editada ese mesmo ano en Portugal por Ernesto Guerra da Cal¹⁵; o «Madrigal a Rosalía» encóntrase só en *Rosalía viva*, especial de *A nosa terra*¹⁶; na «Corona poética en honor de Rosalía», publicada pola revista *Peña Labra* de Santander¹⁷, etc.

Varios

64 (1959). -«Rosalía en Italia. Un texto crítico de 1885», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 14, 1958, pp. 349-353. Presentación, moi documentada, do texto orixinal

13. Tomamos o texto de Ricardo Carballo Calero, *Salterio de Fingoy*, Vigo: Salnés, 1961, p. 76.

14. O «Madrigal a Rosalía» nas pp. 67-68, o titulado «Rosalía» nas pp. 95-96.

15. Rosalía de Castro, *Antoloxía poética. Cancioneiro rosaliano*, organización de Ernesto Guerra da Cal, Viseu: Guimaraes Editores, 1985, pp. 246-247.

16. *Rosalía viva*, especial de *A nosa terra*, Vigo, 1984, p. 38.

17. *Peña Labra. Pliegos de poesía*, Santander, 55, verán de 1985, p. 3.

italiano da crítica de *En las orillas del Sar* publicado por S. P. M. en *La Rassegna Nazionale* de Florencia, en 1885. Como nota Carballo, era habitual a referencia a este texto, pero case sempre sen telo visto. Este artigo volve ser publicado en *Estudos rosalianos*, 1979, pp. 166-170, agora en versión galega.

65 (1964). -F. C., «Bibliografía rosaliana», *Grial*, II, 3, 1964, pp. 119-121. Crítica moi pormenorizada de dous libros sobre Rosalía, o de José Antonio Balbontín, *Three Spanish Poets* (Londres, 1961) e o de Elvira Martín, *Tres mujeres gallegas del siglo XIX* (Barcelona, 1962); non é unha simple recensión, senón que aporta datos e comentarios interesantes. O artigo vai asinado F. C., quizais F(ernando) C(adaval), pseudónimo de Carballo Calero; en todo caso é segura a súa autoría, pois máis tarde atópase no libro *Estudos rosalianos*, 1979, pp. 85-89.

66 (1964). -«Bibliografía rosaliana», *Grial*, II, 4, 1964, pp. 257-260. Comentario pormenorizado dun traballo sobre Rosalía publicado por Bouza Brey en *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 18, 1963, pp. 255-302. Pode verse tamén en *Estudos rosalianos*, 1979, pp. 89-96.

67 (1968). -«Nótulas rosalianas», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, 23, 1968, pp. 120-124. Danse a coñecer algúns documentos rosalianos pertencentes a Juan Naya Pérez.

68 (1973). -Anónimo, «Unha tesis francesa sobre Rosalía», *Grial*, XI, 40, 1973, p. 258. Noticia da tese de doutoramento de Claude Henri Poullain, sobre Rosalía e a súa obra poética, presentada na Universidade de Montpellier. O texto non vai asinado, pero nós temos por case seguro que é da autoría de Carballo Calero.

69 (1978). -C., «Rosalía de Castro en catalán», *Grial*, XVI, 61, 1978, pp. 382-383. Recupéranse dous fragmentos de Rosalía en versións catalás publicadas na revista barcelonesa *Luz*, no ano 1898. Cremos que non hai dúbida sobre a autoría de Carballo para este traballíño, asinado só cun «C.».

70 (1981). -«Un certo feminismo», *La Voz de Galicia*, 12-12-1981. Comentario ó libro de Teresa Barro, *Cartas a Rosalía*, Sada-A Coruña: Edición do Castro, 1981. Pode atoparse agora sen dificultade no libro *Letras galegas*, Coruña: Asociación Galega da Língua, 1984, pp. 171-173.

71 (1982). -«Rosalía e Freud», *La Voz de Galicia*, 15-1-1982. Crítica dura dun traballo publicado por Robert G. Havard en 1974, «Image and persona in Rosalía de Castro's *En las orillas del Sar*». Agora tamén en *Letras galegas*, pp. 167-169.

É seguro que han faltar moitas páxinas nesta rápida «Bibliografía rosaliana» de don Ricardo Carballo Calero, mais o fin desta recolleita nosa non era tanto a procura dunha bibliografía exhaustiva, senón amosar ata qué punto o gran erudito ferrolán vai unido ó estudio científico e ó coñecemento público da máis grande escritora de Galicia. Este labor de Carballo Calero pódese comprender só como o resultado dun fondo amor pola escritora; un amor que deixou declarado no libro de Fernán-Vello e Pillado Mayor¹⁸, ós que lles pedimos prestadas estas palabras de don Ricardo por

eles recolleitas, coas que imos rematar esta modesta homenaxe nosa a un gran investigador e un bo escritor, pero por riba de todo un gran amigo: don Ricardo Carballo Calero:

Claro que existe pola miña parte unha inclinazón mui marcada à lectura, ao comentáριο, à investigazón da obra de Rosalia. E isto por dúas razóns fundamentais, que comparten seguramente moitos galegos. Unha é que realmente teño a obra de Rosalia por unha obra xenial ou, se se prefere, pola obra dun escritor xenial. Rosalia, que non dominava a ortografía castellana, e polo tanto tampouco a galega, que entón era a mesma ortografía castellana un pouco adaptada a certas particularidades fonolóxicas do noso idioma, e que non fixo estudos superiores, nen sequer estudos médios, non pode explicar-se senón admitindo que havia nela uns xens temperamentais que a condicionavan como un escritor de grande xénio. Xénio que lle permite, sobretudo, enfrentar-se à vida cunha extraordinária autenticidade. Para min o fundamental de Rosalia é o valor con que explora a vida, con que considera o mundo e con que expresa as súas impresóns sobre ese mundo. Trate-se do tema relixioso ou, se se prefere, do tema da trascendencia do home, importantísimo en Rosalia; trate-se de problemas sociais ou psicolóxicos, en Rosalía non hai superficialidade...

No que ten, pois, de xénio universal como escritora, e no que ten de militante galeguista ao seu modo e no seu tempo, Rosalía –isto último liga-a dunha maneira extraordinariamente forte a toda a historia das organizacións galegas–, no que ten dunha e doutra cousa, é motivo de admirazón e de cariño. E eu, como galego, como escritor e como investigador literáριο, tiña naturalmente que sentir-me extraordinariamente advocado ao estudo da súa obra.

Andrés Pociña e Aurora López
Universidade de Granada